

УДК 811.161.2'373.23:070

Мислива-Бунько І. Я.

ЮКСТАПОЗИТНІ НАЗВИ ОСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРЕСІ

У статті проаналізовано семантичні особливості юкстапозитних назв осіб, що функціонують в мові сучасної української преси. З'ясовано, що найбільші семантичні групи формують деривати, що вказують на осіб за фахом та родом діяльності, належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями, освітнім статусом і родинними зв'язками. Периферію становлять назви осіб за територіальними ознаками, національністю, віковими характеристиками, військовим званням, соціальним і майновим станом.

Ключові слова: юкстапозит, назви осіб, мова преси.

У мові сучасної української преси найпродуктивніший тип становлять юкстапозити – лексичні одиниці, утворені внаслідок словоскладання. Кількісне зростання цих слів у газетно-журнальній публіцистиці ХХІ ст. зумовлене дією зовнішньо- та внутрішньомовних чинників. Звернення до юкстапозитів спричинене передусім прагненням мовця зменшити складність поверхневої структури мовного виразу і, навпаки, збільшити кількість інформації, яку він хоче передати слухачеві, тобто в невеликому за розміром знакові може бути сконцентрований значний зміст [2, с. 66]. Окрім того, ці деривати – виразні та яскраві слова [5, с. 84].

Виявлення й вивчення семантичних особливостей складних слів, зокрема юкстапозитів, належить до важливих завдань сучасної лінгвістики. Саме творення слів сприяє поповненню лексичного складу мови, забезпечує комунікативні потреби суспільства. У вітчизняному мовознавстві в галузі семантичної та дериваційної природи юкстапозитів працювали Л. Азарова, Л. Булаховський, К. Городенська, В. Горпинич, Н. Клименко, Н. Родзевич, С. Рудницький, М. Чемерисов та ін. Учені Є. Карпіловська, Т. Коць, Д. Мазурик, О. Мітчук, М. Навальна, Н. Попова, О. Стишов, Л. Туровська, О. Турчак, досліджуючи лексику сучасних ЗМІ, принагідно звертають увагу на структуру та семантику складних дериватів. Проте, можемо стверджувати, що семантична характеристика юкстапозитних назв осіб мови преси в їхніх розвідках представлена оглядово, побіжно. Все це зумовлює **актуальність** обраної теми дослідження.

Мета статті – проаналізувати юкстапозитні назви осіб за семантикою.

Найбільшу семантичну групу серед юкстапозитів структурують деривати на позначення осіб. Як слушно зауважує О. Стишов, «зростання корпусу іменників на позначення осіб – переконливе свідчення посилення антропоцентризму в сучасній українській мові, який ґрунтується на уявленні про узагальненого мовного суб'єкта, а також виявленні в мові й мовленні

найрізноманітніших його інтенцій та волевиявлень» [4, с. 10]. Серед зафіксованих у пресі юкстапозитів виокремлюємо велику групу назв за фахом і посадою. У ній функціонують цілі гнізда, що об'єднуються навколо таких перших компонентів (а ось видові відношення передають другі основи слів): питомих – **водій-** (водій-поляк, водій-п'яниця, водій-убивця), **вчений-** (вчений-економіст, вчений-кібернетик), **лікар-** (лікар-акушер-гінеколог, лікар-біохімік, лікар-імунолог), **науковець-** (науковець-господарник, науковець-еколог), **учитель-** (учитель-новатор, учитель-пенсіонер), **священик-** (священик-душогуб, священик-паломник), **суддя-** (суддя-втікач, суддя-мільйонер), **художник-** (художник-живописець, художник-кераміст); латинських – **адвокат-** (адвокат-українець, адвокат-шахрай), **депутат-** (депутат-бізнесмен, депутат-коаліціант), **директор-** (директор-благодійник, директор-хлібороб), **експерт-** (експерт-автотехнік, експерт-аналітик), **професор-** (професор-юрист, професор-лесезнавець); грецького – **педагог-** (педагог-патріот, педагог-українознавець); німецького – **фахівець-** (фахівець-еменесівець, фахівець-масажист), французьких – **актор-** (актор-гомосексуаліст, актор-лялькар, актор-читець), **журналіст-** (журналіст-газетяр, журналіст-ентузіаст). Напр.: *Свого часу Україна могла пишатися досягненням своїх **учених-кібернетиків** («День», 02.02.2005 р.); **Лікарів-педіатрів** взагалі обмаль у поліклініках... («Високий замок», 19.08.2010 р.).*

Необхідно зауважити, в юкстапозитах на позначення осіб української мови немає чітко фіксованих позицій для компонента, який конкретизує професію, рід занять. Тому виокремлюємо ще групу дериватів із початковим уточнювальним складником, що вказує на сферу зайнятості особи, ознаки, котрі виокремлюють особу з-поміж інших, дії особи: **диво-фотограф**, **ентузіаст-викладач**, **Інтернет-оператор**, **піар-агент**, **food-дизайнер**, **вір-політик**, напр.: *А такий **простак-шофер**, як я, працюю сам на себе і справляюсь біля худоби тільки своєю сім'єю («Волинь-нова», 06.01.2009 р.).*

Для сучасної української преси характерне підвищене продукування й уведення в тексти назв осіб за професією з першим компонентом **горе-**, що вносить додаткове значення 'поганий, негідний' [3, с. 640]. Відповідно особі притаманні недобрі, неблагополучні, сумнівні дії: **горе-водій**, **горе-дільничний**, **горе-експерт**, **горе-керівник**, **горе-суддя**, **горе-фахівець**, напр.: *Цей **горе-водій** розігнався на одній зі швейцарських доріг до ... 290 км / год («Високий замок», 19.08.2010 р.).*

Для групи назв осіб за професією чи посадою звичайним є вживання слів чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі. Адже «не всі найменування професій мають відповідники з формальними ознаками жіночого роду» [1, с. 116]. Тому широкого вжитку на сторінках газет і журналів набувають назви осіб за фахом, у структурі яких перший чи другий складник підкреслює її стать: **арбітр-жінка**, **жінка-адміністратор**, **жінка-гондольєр**, **жінка-журналіст**, **жінка-прикордонник**, **жінка-програміст**, **жінка-таксист**, **міністр-жінка**, **президент-жінка**, **шеф-чоловік**. Зафіксовані юкстапозити на позначення осіб за фахом із вказівкою на стать можна об'єднати в такі пари: **жінка-водій** (**пані-водій**) – **чоловік-водій**, **жінка-депутат** – **чоловік-депутат**,

жінка-керівник – чоловік-керівник, жінка-листоноша – чоловік-листоноша, жінка-міліціонер (дама-міліціонер) – чоловік-міліціонер, жінка-педагог – чоловік-педагог, жінка-політик – чоловік-політик, жінка-прем'єр – чоловік-прем'єр, жінка-урядовець – чоловік-урядовець, жінка-хірург – чоловік-хірург, пор.: За добу **жінка-листоноша** переносить вантажу більше, ніж шахтар («Урядовий кур'єр», 14.01.2009 р.) і У нас, до речі, працює й кілька **чоловіків-листонош**: у Кортелісах Ратнівського району, Качині Камінь-Каширського... («Волинь-нова», 09.06.2009 р.). Існування складених одиниць із використанням самостійного слова, що несе статеве навантаження, на нашу думку, пов'язане передусім не так неможливістю утворити від деяких українських іменників чоловічого чи спільного роду деривати жіночого (або ж навпаки), як авторською акцентуацією на статі особи.

Близькою за семантикою та кількістю є деривати-назви осіб за родом діяльності. Друга основа цих юкстапозитів зазвичай конкретизує діяльність, вказує на індивідуальні ознаки людини: *Бог-Промислитель, Бог-Творець, городник-аматор, Загребельний-письменник, Загребельний-читач, злодій-спринтер, лісоруб-браконьєр, людина-двигун, міліціонер-хапуга, селянин-одноосібник*, напр.: *Садівник-винахідник уже виростив особисто для себе три крісла. Секрет майстра полягає в тому, що під час росту дерева він викривляє його гілки так, що виходить крісло* («Волинь-нова», 22.02.2005 р.).

Виділяємо кілька вершинних слів-основ, від яких утворені великі групи похідних: англійські – **спортсмен-** (спортсмен-велогонщик, спортсмен-олімпієць, спортсмен-плавець), **боксер-** (боксер-професіонал, боксер-супертяж), **VIP-** (VIP-агітатор, VIP-в'язень, VIP-гість), **бізнес-** (бізнес-відвідувач, бізнес-легенда), **медіа-** (медіа-бос, медіа-зірка), **Інтернет-** (інтернет-журналіст, інтернет-користувач), **онлайн-** (онлайн-покупець), **топ-** (топ-graveць, топ-модель, топ-політик); французьке – **турист-** (турист-любитель, турист-романтик), напр.: *В усі інші дні авіасалон працюватиме лише для учасників та бізнес-відвідувачів...* («Україна молода», 27.09.2008 р.); Другий компонент цих одиниць вказує на рід занять, соціальний статус, зовнішні чи внутрішні особливості, належність до організації.

На сторінках ЗМІ розвивають активність одиниці, перша основа яких окреслює музичний стиль, у якому працює особа: *панк-виконавець, реп-зірка, рок-віолончеліст, d'n'b-музикант*, напр.: *Рок-музиканти мають бути духовно і фізично сильними людьми, щоб постійно витримувати дію потужних децибелів* («Волинь-нова», 10.02.2009 р.).

Під впливом деяких екстралінгвальних імпульсів значного поширення в газетно-журнальній мові набули субстантивні юкстапозити – назви осіб за належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями (депутат-бютівець, депутат-нунсівець, депутат-регіонал, друзі-«фабриканти», колеги-заньківчани, колеги-ленкомівці, міністри-силовики, міністр-«націоналіст», парламентарі-«більшовики», поети-пражани, президент-демократ), релігійного напрямку (дівчата-християнки, пастор-євангеліст, священик-католик, селяни-бабтисти, сусіди-мусульмани), пор.: ...два **пастори-євангелісти** публічно спалили по примірнику Корана,

оголосивши іслам лжесерелігією («Сільські вісті», 14.09.2010 р.); Поруч знаходилися друзі Абдулова, його колеги-ленкомівці, старенька мама... («День», 09.01.2008 р.).

Серед виявлених юкстапозитів маємо чимало іменників зі значенням ‘особа за освітнім статусом’. Група слів формується навколо таких опорних питомих і латинських препозитивних компонентів, як **випускник-** / **абітурієнт-**, **студент-** / **спудей-**, **учень-** / **школяр-** (другий же складник уточнює діяльність, спеціалізацію, вік, місце навчання, внутрішні чи зовнішні ознаки): **абітурієнт-** (*абітурієнт-інвалід, абітурієнт-чорнобилець*), **випускник-** (*випускник-економіст, випускник-перукар, випускник-правник*), **студент-** (*студент-активіст, студент-бюджетник, студент-медик, студент-«підбурювач», студент-сирота*), **школяр-** (*школяр-«далекобійник», школяр-еколог, школяр-злодюжка, школяр-переможець*), напр.: *Найдорожче оцінки обходяться студентам-медикам, економістам і правникам* («Експрес», 24.12.2009 р.). Зрідка вживають слова, у яких кінцевий складник указує на освітній статус особи, а початковий – на його поведінку: *лобурі-школярі, невдаха-старшокласник, розбишака-десятикласник*.

Назви осіб за родинними зв'язками об'єднують у мові сучасної преси найчастіше деривати з вершинами **батько-** / **тато-** (*батько-гвалтівник, батько-коваль, батько-пияк, тато-багатій*), **мати-** (**матір-**) / **мама-** (*мати-алкоголичка, мати-пенсіонерка, матір-вбивця, матір-героїня, мама-зозуля, мама-чемпіонка*). Напр.: *У домі, де усі живуть за пенсію батька-інваліда, борщ із м'ясом чи смажена риба – велика рідкість* («Експрес», 29.07.2010 р.); *Для них мама-журналіст – це особливий предмет гордості* («Сільські вісті», 17.11.2009 р.). Дуже часто журналісти вдаються до творення назв за родинними зв'язками з початковою основою *горе-*. Варто зазначити, що це слово додається тільки до лексем **мати** (**матір**), **тато**: *За торгівлю «живим товаром» горе-матір можуть позбавити волі на строк від восьми до 15 років* («День», 23.07.2010 р.); *...цілком можливо, що горе-тата [бив своїх дітей. – І. М.-Б.] буде притягнуто до кримінальної відповідальності* («Експрес», 24.06.2010 р.).

Рідше найменування зародинними стосунками утворюються від основ **бабуся-/ баба-** / **бабця-** (*бабуся-довгожителька, баба-зозуля, бабця-заробітчанка*), **брат-** (*брати-Клички, брати-політики*), **внук-** (*Копичай-внук, внуки-сироти*), **дід-** (*дід-рибалка дід-мільярдер*), **діти-** (*діти-користувачі, діти-садисти*), **донька-** / **донечка-** (*донька-розумниця, донечка-ангелятко*), **дружина-** (*дружина-волинянка, дружина-ровесниця*), **дядько-** (*дядько-інвалід*), **зять-** (*зять-дебошир*), **невістка-** (*невістка-донечка*), **сестра-** / **сестричка-** (*сестри-породілі, сестрички-щебетухи*), **син-** / **синочок-** (*син-Президент, синочок-кровиночка*), **тітка-** (*тітка-медичка, тітка-рятівниця*), **чоловік-** (*чоловік-«афганець», чоловік-мільйонер, чоловік-нероба*). У більшості цих найменувань один із компонентів вказує на фах, дії особи, соціальне і майнове становище, зовнішні чи внутрішні, національні чи територіальні ознаки.

Особливістю юкстапозитів є поєднання самостійних слів із різною семантикою, забарвленням, стилістичним навантаженням, тому мова газетно-

журнальної публіцистики продукує назви осіб за зовнішніми чи внутрішніми ознаками. Означальний компонент щодо означуваного може стояти й у препозиції, й у постпозиції: *диво-Інна, діти-богатири, діти-каліки, дівчина-вовк, жаринка-Іринка, інвалід-спинальник, людина-блискавка, саломани-товстуні, хлопці-зірвиголови, хлопець-мізинчик, чоловік-красень, чоловік-комп'ютер*. Напр.: *Попри заборону лікарів, інвалід-візочниця завагітніла і народила здорову дівчинку* («Експрес», 10.09.2009 р.).

Кількісно невеликі групи лексем (порівняно з назвами осіб за діяльністю та фахом) структурують слова зі значеннями:

1) ‘особи за територіальними ознаками’: *депутат-львів'янин, земляки-слобожани, східняки-оточенці, школяр-житомир'янин*, напр.: *Хай пробачать мені земляки-слобожани, але кращого села у цім краї за мій Чепіль нема* («Сільські вісті», 27.05.2010 р.);

2) ‘особи за національністю’: *євреї-вигнанці, колега-єгиптянин, корєць-дипломат, лікарі-кубинці, німець-інвестор, патріот-українець*. Напр.: *Студенти-африканці за пару років вивчають у вузі українську мову, а державні чиновники чомусь не можуть* («Голос України», 20.01.2009 р.);

3) ‘особи за віковими характеристиками’: *дівчата-підлітки, хлопчик-підліток, дітки-дошкільнята*. Найпоширеніший тип цього розряду слів – власна назва + апелятив, що в загальному вказує на вік: *Бубка-молодиший, Кличко-старший, Кличко-молодиший, Роман-підліток, Януковий-середульший*. Пор.: *...відкрилася школа, де дівчат-підлітків навчають шляхетності* («Відомості.іа», 09.12.2010 р.); *Завадити цьому не зможе навіть імовірна перемога Кличка-старшого на виборах мера Києва* («Україна молода», 29.03.2008 р.);

4) ‘особи за соціальним і майновим станом’: *багатії-плутократи, багатії-спонсор, бомж-п'яниця, крутяки-багачі, олігарх-регіонал, олігархи-циніки*, напр.: *Готовий долучитися до своїх колег-олігархів і власник лондонського «Челсі» Роман Абрамович* («Сільські вісті», 04.06.2010 р.). Центральними основами, які входять до похідних за соціальним станом, у текстах виявлені *пенсіонер- / пенсіонерка-* (*Кучма-пенсіонер, пенсіонерка-інвалід*), *ветеран-* (*ветеран-«афганець», ветеран-податківець*);

5) ‘особи за військовим званням’: *генерал-губернатор, генерал-майор, генерал-полковник, генерал-президент*.

Отже, у мові сучасної української преси преси простежується активне творення та функціонування назв осіб, утворених способом складання повнозначних слів, тобто внаслідок юкстапозиції. Найбільші семантичні групи формують деривати, що вказують на осіб за фахом та родом діяльності, належністю до певної організації та суспільно-політичними переконаннями, освітнім статусом і родинними зв'язками. Периферію становлять назви осіб за територіальними ознаками, національністю, віковими характеристиками, військовим званням, соціальним і майновим станом. Неоднорідність семантичних груп назв осіб за кількісними та якісними показниками пов'язана, на нашу думку, з політематичним наповненням газет і журналів, прагненням

заповнення лакун у різних терміносистемах, потребою спілкування, комунікативно-прагматичними цінностями.

Перспективним видається дослідження інших семантичних груп складних слів мови ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дементьев А. А. Очерки по словообразованию имен существительных в русском языке / А. А. Дементьев // Учен. записки Куйбышев. пед. ин-та. – 1959. – Вып. 27. – С. 5–181.
2. Кубрякова Е. С. Проблемы словосложения и исследование структуры слова в современной лингвистике / Е. С. Кубрякова // Теория грамматики: морфология и словообразование : [сб. науч. трудов]. – М. : РАН, Ин-т науч. информации по обществ. наукам, 1992. – С. 56–84.
3. Новий тлумачний словник української мови: у 4-х т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконт, 2000. – Т. 1. – 912 с.
4. Стишов О. Назви осіб в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. (на матеріалі ЗМІ) // Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах : [монографія] / Г. М. Вокальчук, А. М. Архангельська, О. А. Стишов, Ю. П. Маслова, В. В. Максимчук. – Рівне–Оломоуць : НауОА, 2011. – С. 9–10.
5. Andrushina G. V. English Lexicology / G. V. Andrushina, N. N. Morozova. – М. : Дрофа, 2001. – 288 р.

В статье проанализированы семантические особенности юкстапозитных названий лиц, что функционируют в языке современной украинской прессы. Выяснено, что количественно большие семантические группы формируют дериваты, указывающие на лиц по специальности и роду деятельности, принадлежности к определенной организации и общественно-политическими убеждениями, образовательным статусом и родственными связями. Периферию составляют названия лиц по территориальному признаку, национальности, возрастными характеристиками, воинскому званию, социальным и имущественным состоянием.

Ключевые слова: юкстапозит, названия лиц, речь прессы.

The paper analyzes the semantic features compound names of persons in modern Ukrainian language press. It was found that the largest group semantic derivatives form indicating the person by profession and occupation, membership of a specific organization and socio-political beliefs, educational status and family ties. Peripherals are the names of people on a territorial basis, nationality, age characteristics, rank, social and economic status.

Key words: yukstapozyt (compound), names of people, language press.